

ובשו"ת מנחת יצחק (ח"א ק) פסק להתיר ביצים שנמצא בהן דם, באופן שידוע בודאות שהתרנגולת לא נרבעה, ששהתה לכול מסוגר שאין שם תרנגול, בכל משך הזמן האפשרי לה להיטען ביצים, ע"ש. ונשאל עוד (בח"ד נו, ג) במקום שיש מיעוט זעיר של ביצים מזכר, ולא הורה בזה התר וגם לא איסור ('צריך עוד עיון בזה'). ואולם לענין תערובת צדד להקל בנידון כזה.

(הצד לאסור – כתב שם – כיון שאין מצוי שיהא דם בביצים דספני מארעא, שוב הורע כח ההתר מחמת רוב באותן ביצים שנמצא בהן דם. ולכאורה נראה שאין שייכת סברת 'איתרע לה רובא' אלא באופן שלא ידוע על הימצאות רוב באותו סוג שאיתרע (כגון הא דכתובות טז), אבל בנידון דידן, הלא הלולים סגורים ומסוגרים ואין זכר יוצא ובא, וגם אם ימצא שמתערבות בהן ביצים מזכר, עדיין הם במיעוט כנגד כל שאר הביצים שיש בהן דם – כן הדעת נותנת, ושוב יש כאן 'רוב' להתר אפילו באותו 'איתרע').

זכי בת יש לה ליענה? – כלומר, שיהא דינה חלוק מאמה, כדי שיאמר הכתוב 'בת' לאסור הבת ולהתיר האם. (וכן מ'בני יונה' דרשו (לעיל כב:) קטנים ולא גדולים). ויש מפרשים שאין לומר 'בת' בעופות ומינים המטילים ביצים, (ולכך דרשו גם מ'בני יונה', כנזכר). (עפ"י ראשונים. וראה עוד בהרחבה בספר אור הישר).

דף טו

'אלא מעתה כדר לעומר דפסק להו ספרא בתרי הכי נמי דתרת שמי נינהו?! – אמרי, התם בשתי תיבות פסיק להו, בשני שיטין לא פסיק להו, אבל הכא אפילו בשני שיטין נמי פסיק להו' – ומכאן לענין גט, אין פוסקים שם האיש או שם האשה בשתי שורות, אבל באותה שורה אפשר שפוסקים קצת שמות שסובלים כן, בדומה לכדר לעומר. (ר"ן. וכ"כ הרשב"א בתשובה – ב'מיוחסות' קמח. וכן נפסק בשלחן ערוך אה"ע קסט, לב.)

ואולם אין מכאן הוכחה לענין שמות בעלות שתי מלים שיש משמעות לכל מלה לבדה, כגון 'דידיה', שיתכן ואפשר לכתבה בשתי שורות, (בהנחה ששם זה מורכב משתי מלים – ע' בפסחים פ"י). ע' באריכות בענין זה בשער המלך – גירושין ד, יב. ויש להעיר על סברא זו, הלא מבואר בסוגיא שאם 'בת היענה' היה נחשב שם אחד, אין לכתבו בשתי שורות, והלא גם שם יש משמעות לכל מלה בנפרד, ופעמים שהם מופיעים זה בלא זה (שלא כ'כדר לעומר'), ומ"מ כיון שהיא שם אחד אין לחלקו לשתי שורות. וכן כתב בבית יוסף (קסט) לענין 'דידיה', שאין לחלקו לשתי שורות, ואם חילק – פסול. ולכאורה נראה שהוא הדין ל'בן ציון' או 'בת שבע'. וצ"ב בפוסקים).

– בספרי תורה שלנו כותבים, עפ"י המסורה, 'כדרלעומר' במלה אחת. ובכמה מקומות המסורה חולקת על הגמרא. (עפ"י באור הגר"א – אה"ע קסט סקנ"א. וע"ע שו"ת חתם סופר (יו"ד עח ד"ה דפסיק; רסב). ושם הביא שמכל מקום מפסיקים קצת ביניהם, להפיס דעת האומרים שהוא שתי תבות. ע' בתשב"ץ (ח"א קכה) שהביא סמך מסוגיתנו שריח הנמצא בין אות לאות ומחלק התיבה לשתיים, כל עוד התיבה בשורה אחת – אין חשש. ואולם הביא שהרמב"ם כתב עפ"י מסכת סופרים לפסול).

ר"א בר' צדוק אומר: מותחין לו חוט של משיחה, אם חולק את רגליו שתיים לכאן ושתיים לכאן – טמא. שלש לכאן ואחת לכאן – טהור... אחרים אומרים: שכן עם טמאים – טמא. עם טהורים –

טהור' – הר"ן מפרש שסימן זה מועיל לטמא עוף שאנו מחזיקים אותו ככשר, שאם נראה חולק את רגליו שתיים שתיים – יש לאסרו. אבל לאידך גיסא, אין לסמוך על סימן זה לבדו, לאכול עוף שאינו ידוע.

וכתב בשו"ת משיב דבר (ח"ב כב), שנראה שגם דברי 'אחרים' מתפרשים כן; 'שכן עם טמאים טמא, עם טהורים טהור' – כלומר, אם שכן עם טמאים (וגם נדמה להם, לחכמים) – הרי זה מבטל חזקת טהרתו, אבל אם שכן עם טהורים – אפשר שהוא טהור. (וכן הרמב"ם, בהביאו דברי אחרים, הביא רק הרישא, שאם שכן עם טמאים – טמא. והשמיט את הצד השני – משמע שאין זה אלא סימן טומאה מוחלט, לא סימן טהרה מוחלט. והטור והשו"ע כלל לא הזכירו דברי אחרים).

'אפילו תימא רבנן, שכן ונדמה קאמרינן' – הרמב"ן צדד שני פירושים בבאור 'נדמה' – נדמה בסימנים, או נדמה ממש, במראה (כן פרש"י. אבל הרשב"א נקט 'נדמה' – בסימנים, ואולם צידד שצריך שיהא נדמה גם במראה. ע"ש).

הלכך, אעפ"י שאין אנו בקיאים בהם ובשוכנים עמהם, אנו מתירים את העופות על פי סימני טהרה, ואין חוששים שמה העוף עם טמאים – משום שהלכה כרבנן ששכן ונדמה קאמרינן, והרי די בסימני טהרה להתיר. וגם לפי הפירוש 'נדמה' – במראיתו, דוקא באותם שאפשר שהן טמאים, אבל אלו שאנו מתירים אי אפשר שיהיו טמאים ולא שיהיו שוכנים עם הטמאים, שהרי אינם מכ"ד עופות הטמאים שמנה הכתוב. עד כאן דברי הרמב"ן.

(צ"ב בדבריו האחרונים, הלא אם הדבר תלוי במראה ולא בסימנים, וגם אין אנו בקיאים בשכנותן, מדוע לא נחוש שמה הם שוכנים של טמאים, ומה יועילו סימניהם. ואולי כוונתו שכל שאין לנו חשש וספק שמה הם מאותם מינים טמאים המפורשים, וגם יש להם סימני טהרה – אין לנו לדרוש אחר שכניהם. ורק במקום המסופק יש להכריע עפ"י שכנות. ויש להעיר שהר"ן בחדושו הכריח כפירוש הראשון, שהכל תלוי בסימנים, מכך שאנו מתירים עפ"י סימנים ואין חוששים שמה הם שוכנים עם אחד מהטמאים. וצ"ע בדברי הר"ן שעל הרי"ף בסוגיית עופות, ובחזו"א יג, ז – שמשמע לכאורה שדעת הר"ן ש'נדמה' היינו במראה הכללי ולא בסימנים).

'אמר רב פפא: הלכך בעינן רוב ארכו ובעינן רוב הקיפו' – כיוצא בזה הורה רב פפא לעיל (מו.). ולהלן (עו): לצאת ידי שתי הדעות. וכן דרכו בשאר מקומות, כמצוין בסוטה מ.

(ע"ב) 'זהלא הצרצור הזה יש לו ארבע רגלים וד' כנפים וקצולים וכנפיו חופין את רובו, יכול מותר, תלמוד לומר חגב – ששמו חגב' – מתוך הלשון משמע שפשוט היה להם שהוא אסור, ולכך מתמה 'יכול יהא מותר?!' – ומכאן נראה שר' יוסי שאמר במשנה 'ושמו חגב' לא בא לחלוק על תנא קמא אלא לפרש, וגם לדעת תנא קמא צריך שייקרא 'חגב'. וזה שלא כדעת כמה מרבתינו שכתבו שלסתם משנתנו אין צורך שיהא שמו חגב. (כן נראה מהרי"ף ועוד).

'הילכך בארצות הללו, אף על פי שנמצאין מהן שיש להם ארבעה סימנים – אינן נאכלין אלא במסורת שיהא שמן חגב. אבל ע"י מסורת – נאכלין, כענין שאמרו בעופות. והרבה מקומות יש בספרד שנאכלין במסורת' (רשב"א).

משמע מלשונו שצריך מסורת לכך ששמן חגב. ונראה הטעם, משום שצריך שיהא שמו חגב בזמן מתן תורה. ונראה שאעפ"י שאין עכשיו שמו חגב בפי כל, אם יש מסורת שהיה שמו חגב בשעת מתן תורה – מותר. כן נראה במשמעות לשון השו"ע (פה, א): 'ואע"פ שיש בו כל הסימנים הללו, אינו מותר אלא אם כן שמו חגב או שיש להם מסורת ששמו חגב' – משמע, גם כאשר אין שמו חגב עתה, אם יש להם מסורת שכך שמו – מותר).

וכתב הט"ז (פה סק"א) שעכשיו נוהגים שלא לאכול שום חגב אפילו בידוע ששמו חגב – לפי שאין אנו בקיאים בשמותיהם. (כידוע, ישנן עדות הנוהגות באכילת חגבים עפ"י מסורת אבותיהם).

'אם אינו ענין לגופו תנהו ענין לראשו ארוך' – אם תאמר, מה ראית לרבות ראשו ארוך ולמעט מי שאין בו כל הסימנים הללו, ולא להפך, למעט ראשו ארוך ולרבות מי שאין בו אחד מן הסימנים? יש מתרצים, מפני שאותם הסימנים כולם ענין אחד להם עם הקרצולים וארבע רגלים שכתבה תורה בפירושו, שהימצאות הכנפים, והיותם חופים את רובו – הם מסייעים אותו לנתר על הארץ, לכן מסתבר יותר להצריך אותם, בניגוד לראש ארוך שאינו ענין להם. (מובא ברמב"ן ועוד. וע"ש הסבר נוסף, ובתוס').

דף טו

'תנא דבי ר' ישמעאל סבר... כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט ומרבי כל דדמי ליה בחד צד' – כלומר, בארבעה סימנים, ולא שיהא שוה להם בכל צד, גם בצורת הראש. (רבנו גרשום)

'תנו רבנן, אין לו עכשיו ועתידי לגדל לאחר זמן, כגון הסולתנית והעפיאן – הרי זה מותר'. נראה שדרשו מן הכתוב **אשר אין לו** – עיין עליו (וכמו שדרשו בקדושין ד ועוד) **אעפ"י שאין לו עכשיו אם עתידי לגדל אחר זמן מותר**. (תוס' ע"ז לט. רשב"א כאן. וכן צדד הר"ן. וראה אריכות דברים באור הישר' לרש"י הילמן).

'(ע"ב) כל שיש לו קשקשת יש לו סנפיר' – ... גם המעדני יום טוב (כאן סוס"י סו אות ה) דף ק"פ ב' כתב, שבהיותו אב"ד בווינא, הביא לפניו החכם רופא מוהר"ר אהרן ז"ל דג הנמצא בים ספרד ויש לו קשקשים וד' רגלים ואין לו סנפיר, והוא סם המות לאדם, והרקחים יודעין להוציא הארס ועושין ממנו רפואה. והקשה ממה נפשך, אי הרגלים חשובים סנפירין הלא דרכיה דרכי נועם ויבוא לאכלו והוא סם המות, ואי לא חשובים סנפירין אם כן הא קיימא לן כל שיש קשקשת יש סנפיר? ותירץ לו המי"ט דאפשר מין מורכב לאחר מתן תורה, כמו ה'מים' שלא היו בימי בראשית. או דכלל זה לא נאמר כי אם בדגים לא בחיות הים. – ואם היה סובר דמיעוטא נמצאים קשקשת בלא סנפיר, לא היה צריך לכל הדוחקים הללו. אלא שראיתי להכרתי-ופלתי (אות ג) כתב בפשיטות דהאי כללא על הרוב נאמר... והנה הפרי חדש (ד) התיר אותו הדג ספרדי הנקרא בלשונם שיקו"ס מריני"ס, ואולי נפלו הסנפירין במים יע"ש. ולדינא צריך עיון. והיתר סחורה בו – אף שברבוט"א מסתחרין בו, התם רובן מתירין באכילה משא"כ כאן. וכי תימא דאין עומד לאכילה, דארסי הוא, אלא ע"י פעולות מוציאין הארס ועושין ממנו רפואות, מ"מ כיון דעומד לרפואה לאכילה אפשר לאסור... (פרי מגדים פג, במ"ז).

'ממאי דקשקשת לבושא הוא, דכתיב ושריון קשקשים הוא לבוש, וליכתוב רחמנא קשקשת ולא ליכתוב סנפיר' – ואף על פי שאין לנו באור במקרא לקשקשים עד למעשה גלית, מכל מקום יודעים היו לשון הקודש, ולכן שאלו, לשם מה צריך לכתוב 'סנפיר'. (תוס' הרא"ש. וע"ע אור הישר).

'גדיל תורה ויאדיר' – הראשונים (עתוס' ורשב"א כאן) פרשו, שהוסיפה תורה דברים כדי לבאר לנו מהי ה'קשקשת', ואף על פי שהיינו יודעים זאת מבלעדי אותה תוספת.

ג. נמצא קורט דם במקום הקשר בחלבון – זורק את הדם, (התוס' צדדו אם דם זה אסור מדרבנן או מדאורייתא) ואוכל את השאר. נמצא בחלבון, אפילו רק במקום הקשר – אסורה כולה, שכבר פשט הריקום בכולה. וה"ה אם נתפשט הדם מחוץ למקום קשר החלבון. עפ"י רש"י ותוס'. וכתבו התוס' לפי"ז, שאם אין דם במקום הקשר אלא במקום אחר בביצה – מותר, שאין דם זה תחילת יצירת האפרוח, ואפילו הדם עצמו מותר. ויש אוסרים את הדם עצמו מדרבנן משום מראית העין (ער"ן). שיטת הרי"ף והרמב"ם שר' ירמיה ור' דוסתאי נחלקו בדבר, ולדעת ר' דוסתאי העיקר תלוי אם הדם בחלבון, שזורקו ואוכל השאר, ואם בחלבון – הביצה כולה אסורה).

ד. ביצת טמאה אסורה מן התורה. (בת היענה – זו ביצת טמאה. הרמב"ן צידד שלוקין עליה, ואילו הרמב"ם כתב שאין בה מלקות דאורייתא אלא לוקין מכת מרדות. ואם התחיל אפרוח להתרקם בה – כתב הרמב"ם שלוקין עליה משום אכילת שרץ העוף. והרשב"א צדד שאין לוקין עליה אפילו בשריקמה עד שיצא לאויר העולם, לא משום שרץ הארץ ולא משום שרץ העוף).

דף טה

קו. א. כיצד יש לכתוב בספר התורה 'כדרלעומר'; 'בת היענה'?
ב. מהם סימני הטהרה וסימני הטומאה בעופות, לשיטות התנאים השונות?
א. 'כדר לעומר' היו כותבים בהפסק, כשתי מלים, ובלבד שיהיו בשורה אחת. (ועתה אנו כותבים אותה בתיבה אחת).
'בת היענה' – שתי מלים ואפילו בשתי שורות.

ב. רבן גמליאל אומר, וכן סתם תנא דמתניתין: דורס ואוכל – בידוע שהוא טמא. יש לו אצבע יתרה, וזפק, וקרקבנו נקלף – בידוע שהוא טהור.
ר' אליעזר בר' צדוק אומר: כל שחולק אצבעות רגליו, כאשר עומד על חוט מתוח, שתיים לכאן ושתיים לכאן – טמא. שלש ואחת – טהור. (כלומר, אין זה סימן טומאה. אבל אין להסתמך לטהר על פי סימן זה בלבד. ר"ן).
ר' שמעון בר' אלעזר אומר: כל עוף הקולט מן האויר (דבר מאכל שזורקים לו, קולטו בפיו) ואוכלו ואינו מניחו לארץ קודם – טמא.
אחרים אומרים: שכן עם טמאים – טמא. (לר' אליעזר, אפילו בשאינו נדמה לו לגמרי, כגון זרזיר ועורב. ולחכמים, דוקא כשנדמה. הרמב"ם הביא דברי אחרים, ששכן עם טמאים ונדמה להם – טמא. והטור והשו"ע לא הזכירו זאת. ולענין זרזיר פסק הרמב"ם כר' אליעזר. וע' בשו"ת הרדב"ז ח"ה אלף תקפז).
וע"ע לעיל סא-סב.

דפים טה – טו

קו. א. מהם סימני הטהרה בחגבים?
ב. אלו שמות חגבים ושאר שרצי העוף הוזכרו בסוגיא, לטהרה או לטומאה, ובמה הם מתאפיינים?
ג. כיצד נדרש הכתוב הזה: מכל שרץ העוף ההלך על ארבע אשר לא כרעים ממעל לרגליו... את הארבה למינו ואת הסלעס למינהו ואת החרגל למינהו ואת החגב למינהו?

א. במשנה מפורשים ארבעה סימני טהרה: ארבע רגלים; ארבע כנפים; קרצולים (– הם שתי כרעים ארוכים, סמוך לצוארו ממעל לרגליו, לנתר בהן על הארץ), גם אם אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן; כנפיו חופים את רובו. (אמר רב יהודה אמר רב: רוב ארכו. ואמרי לה: רוב הקפו. אמר רב פפא: הלכך צריך שיחפה את רוב ארכו ורוב היקפו).

ר' יוסי אומר: ושמו חגב. (ריב"ם פרש שר' יוסי לפרש בא ולא לחלוק, וגם תנא קמא מודה לכך. וכן פסק הרמב"ם, שאין כשר אלא אם שמו 'חגב'. וכ"פ הרשב"א. ואולם הרמב"ן כתב שמסתבר שלדעת תנא קמא אין צריך שיהא שמו 'חגב'. וכתבו ראשונים שכן נראה מסתימת דברי הרי"ף.)
וזהו כשיטת תנא דבי ר' ישמעאל, אבל לתנא דבי רב (– ברייתא סתמית בתו"כ) ישנה הגבלה נוספת על הסימנים האמורים: שאין ראשו ארוך, כמו כל אותם המפורשים בכתוב. (ואולי לשיטה זו אין כשר אלא המפורשים בכתוב ועוד ארבעה מינים הדומים להם, מין נוסף לכל מין, ותו לא. עפ"י תוס').
(הרמב"ם פסק להתיר ראשו ארוך, כתנא דבי ר' ישמעאל. וכן כתבו התוס' והרשב"א והר"ן. ואולם הרמב"ן צדד שלמעשה יש לחוש שמא הלכה כתנא דבי רב, שהיא שגורה בפי כל. ובסוף דבריו כתב שמסתברים דברי הרמב"ם).

ב. זחל / אסקרין – מין חגב שמגדל כרעים לאחר זמן – טהור.

ארבה / גובאי – אין לו גבחת (=ראש מרוט) ולא זנב. מפורש בכתוב שמותר.

צפורת הכרמים – דומה לארבה, ומותר. (יש עוד מין הנקרא 'צפורת הכרמים' – והוא עוף טמא. ע' 'תוספתא עתיקתא' עמ' יג; מאירי שבת ז: ובפירוש הרע"ב ותפא"י שם; מגדים חדשים שם).

סלעם / רשון (ויש מקומות שנקרא ניפול) – יש לו גבחת ואין לו זנב, והתירו מפורש בתורה.

יוחנא ירושלמית; אוכשף – מיני סלעם, ומותרים גם הם.

חרגול / ניפול (ויש מקומות שנקרא רשון) – יש לו גבחת ויש לו זנב, והתירו מפורש בתורה.

ערצוביא – מין חרגול. וכן הכרספת והשחלנית, (ואפשר שאחת מהן היא הערצוביא, וכינויים שונים לה. רש"י) – מותרים.

חגב / גדיין (נדיין) / (שושיפא. עתוס') – ראשו ארוך; מפורש היתרו. וכן הרזבנית – מין חגב, ומותרת.
צרצור – יש לו ארבעת סימני טהרה ואעפ"כ הוא טמא, שאין שמו 'חגב', שלא ככל המנויים לעיל. (לפי דעת הסוברים שתנא קמא דמתניתין אינו מצריך שיהא שמו 'חגב', יהא הצרצור מותר. וע' רמב"ן ורשב"א.)
(כתב הט"ז, שעכשיו אין נוהגים באכילת חגבים, שאין לנו מסורת עליהם. ואולם יש עדות שנהגו באכילתם עפ"י מסורת אבותיהם).

ג. אשר לא (וקרינו: לו) כרעים – אעפ"י שאין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן.

אשר לא כרעים... את הארבה למינו ואת הסלעם למינהו ואת החרגול למינהו ואת החגב למינהו – לתנא דבי רב, דורשים בכלל ופרט, ואין בכלל אלא מה שבפרט, אלא שנתרבה מלמינו... למינהו ארבע מינים שדומים לפרטים האמורים.

לתנא דבי ר' ישמעאל, דורשים ב'כלל ופרט וכלל' (ואעפ"י שהכלל הראשון אשר לא כרעים אינו דומה לכלל האחרון – למינו) – לכלל כעין הפרט, כלומר, מי שיש לו ארבע סימנים. וסלעם אינו נצרך לגופו, כי יכול להילמד בבנין אב מארבה וחרגול (שמהם יש לשמוע שאין הגבחת והזנב שייכים לטהור או לטמא), ובא לרבות מינים שראשם ארוך, שטהורים. (ולמינהו שנאמר בסלעם, לרבות אלו שראשם ארוך ואינם מין סלעם אלא משאר מינים. או נכתב כדי שלא נאמר ש'סלעם' בא לאסור מינו. תוס'). חגב – ללמד שצריך שיהא שמו חגב. למינהו – עד שיהא בו כל הסימנים הללו, (שלא נרבה מיתור 'סלעם' שאין צריך את ארבעה הסימנים).